

Sammanfattning

En viktig källa till information om utvecklingen av kunskaper och färdigheter i den svenska skolan är de återkommande internationella jämförande studierna. Dessa studier har under 2000-talet fått en alltmer central plats i debatten och diskussionen om grundskolan. Detta beror till stor del på att studierna visat på betydande nedgångar i kunskaper och färdigheter inom matematik, naturvetenskap och läsning. Inte minst verkar Sveriges resultat i den internationella undersökningen av elevers kunskaper, Programme for International Student Assessment (PISA), tyda på det. Frågan är vilka slutsatser man kan dra om prestationsskillnader även längre fram i livet utifrån PISA-resultaten.

Rapportens syfte

Syftet med den här rapporten är att undersöka hur väl det svenska utbildningssystemet och erfarenheter i arbetslivet rustar svenska ungdomar och vuxna för de utmaningar de möter som yrkesverksamma och som samhällsmedborgare. De internationella kunskapsundersökningarna har som regel haft den unga befolkningen som målgrupp och analyser som mäter vuxnas färdigheter har varit ytterst sällsynta. Nu finns emellertid en relativt ny undersökning som faktiskt gör det – Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC). PIAAC, tillsammans med kunskapsundersökningar riktade mot ungdomar i PISA och andra undersökningar, samt den rika tilläggsinformation som har hämtats från nationella administrativa register, ger oss en unik databank. Utifrån denna analyserar vi i rapporten vilka eventuella spår i vuxnas färdigheter som de senaste 40 årens olika skolsystem har lämnat efter sig.

Disposition

Syftet med kapitel 2, författat av Jan-Eric Gustafsson, är att besvara två frågor om resultatförändringar i den svenska grundskolan: 1) Går resultatförändringarna enligt PISA även att återfinna i resultatskillnader mellan olika ålderskohorter i PIAAC? 2) Går det att fastställa hur grundskoleresultaten förändrats över längre tid, och i synnerhet när resultatförsämringen i den svenska skolan började? Syftet är sålunda i första hand att beskriva resultatförändringarna, inte att förklara dem.

I kapitel 3 analyserar Mats Myrberg skillnader i färdigheter som vuxna mellan ålderskohorter som skiljer sig i hur stor del av deras tid i ungdomsskolan som låg före och efter de skolreformer som genomfördes under 1990-talet. Kohortgruppsindelningen baseras dels på reformer av ungdomsskolan, dels på vilka läroplaner de olika kohortgrupperna mötte under sina år i ungdomsskolan. Den äldsta kohortgruppen gick till största delen igenom ungdomsskolan innan 1990-talets reformbeslut fick genomslag, medan den yngsta kohortgruppen gick i ungdomsskolan efter genomförandet av reformerna. Med denna kohortgruppsindelning kan eventuella skillnader i hur väl ungdomsskolan lyckades med att utveckla färdigheter för yrkeslivet och livet som samhällsmedborgare, före och efter reformerna, analyseras.

I kapitel 4, författat av Erik Mellander och Patrik Lind, flyttas fokus till de skolreformer som genomfördes i början på 1960-talet och på 1970-talet. Denna analys försöker besvara frågan om ungdomsskolans bidrag till individers färdigheter som vuxna skiljer sig mellan i) de kohorter som påbörjade ungdomsskolan innan grundskolan var införd fullt ut i hela landet, ii) de kohorter som i sin helhet gick igenom ungdomsskolan efter att den nya nioåriga, obligatoriska grundskolan och 1971 års gymnasiereform hade införts och iii) de kohorter som fortfarande gick kvar i gymnasieskolan när de första besluten om reformerna på 1990-talet fattades och genomfördes. Kapitlets analys fokuserar alltså på hur väl dessa olika utbildningssystem lyckades utveckla vuxenfärdigheter. Hänsyn tas också till i vilken mån yrkeserfarenhet bidrar till dessa färdigheter. Ansatsen liknar den i kapitel 3 men undersöker betydelsen av flera olika reformperioder.

Rapportens resultat

FÖRSÄMRADE RESULTAT I LÄSNING OCH RÄKNING

Resultaten från den första delstudien i kapitel 2 visar att den försämring av de svenska resultaten som PISA-undersökningarna demonstrerat under perioden 2000 till 2012 också återfinns som skillnader i prestationer mellan motsvarande ålderskohorter i PIAAC. Skillnaderna i PIAAC är lika stora som förändringarna i PISA, vilket pekar på att förändringar i skolresultaten vid 15 års ålder kvarstår oförändrade åtminstone upp till 12 år efter grundskolans slut.

En huvudfråga i den andra delstudien i kapitel 2 var när försämringen av resultaten i Sverige började. För läsning visar resultaten att de högsta svenska läsresultaten i den internationella jämförelsen uppnåddes av den åldersgrupp som lämnade grundskolan mellan 1988 och 1992 och som var mellan 35 och 39 år när PIAAC genomfördes. Alla yngre åldersgrupper presterar sämre resultat i PIAAC. För dem som lämnade grundskolan under perioden 2008–2011 ligger resultaten endast marginellt över det internationella medelvärdet. För matematik uppnåddes de högsta svenska resultaten i den åldersgrupp som lämnade grundskolan mellan 1998 och 2002, och som var mellan 25 och 29 år gamla när PIAAC genomfördes. Även för denna åldersgrupp är resultaten på hög nivå internationellt sett. För de yngre åldersgrupperna däremot är resultaten sämre, och sämst är de för dem som lämnade grundskolan 2008–2011, även om resultaten för båda dessa grupper ligger över det internationella medelvärdet. Dessa resultat pekar sålunda på att resultatnedgången i matematik började ungefär 10 år efter resultatnedgången i läsning.

INGA LÅNGSIKTIGA RESULTATSPÅR AV 1990-TALET S DECENTRALISERINGSREFORM

Resultaten av PISA-studierna 2000–2012 visar på en accelererande negativ utveckling i skolresultat för 15-åringar i Sverige. I kapitel 3 ställs frågan hur skolreformerna under 1990-talet kan ha påverkat läs-, räkne- och problemlösningsförmåga i IT-miljöer bland unga vuxna. Ungdomar i åldersgruppen 16–20 år i början av 2000-talet presterar väsentligt sämre i läsning jämfört med motsvarande generation ungdomar i början av 1990-talet. Att detta skulle bero på decentraliseringsreformerna under 1990-talet är dock inte självklart. Åldersgruppen 22–26 år i PIAAC har de bästa resultaten i samtliga tre kunskapsområden i jämförelse med såväl äldre som yngre ål-

dersgrupper. Denna grupp påverkades av decentraliseringsreformerna med målstyrning och fritt skolval i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet.

Samtidigt visar analyserna att kopplingen mellan fortsatta studier efter grundskolan och läs-, räkne- och problemlösningsförmåga är mycket stark i samtliga studerade åldersgrupper. Kopplingen mellan utmaningar och krav i arbetslivet och ungdomars och unga vuxnas läs-, räkne- och problemlösningsförmåga i IT-miljöer visar sig däremot i analysen vara måttlig jämfört med kopplingen mellan fortsatta studier och utvecklingen av samma förmågor. Arbetslivet ger inte tillräckliga utmaningar enligt samstämmiga omdömen från ungdomar i samtliga studerade åldersgrupper. Detta gäller särskilt de yngsta individernas IT-vanor och förmågor. Ungdomsarbetslöshet visar sig i analysen ha en starkare negativ koppling med långsiktig utveckling av kognitiva förmågor än kopplingen till arbetsmarknadssituationen i vuxen ålder. Bristande läsförmåga visar sig ge en svag men statistiskt säkerställd ökad risk för arbetslöshet bland unga vuxna.

OFÖRÄNDRAT BIDRAG FRÅN UNGDOMSSKOLAN TILL VUXENFÄRDIGHETER

Resultaten från kapitel 4 visar att utbildningens bidrag till färdigheter i vuxen ålder inte skiljer sig mellan kohorterna som gick i gymnasieskolan före reformerna i början av 1990-talet och kohorter som delvis omfattades av dessa reformer i gymnasieskolan. Yrkeserfarenhet upprätthåller individens färdigheter men ökar dem i allmänhet inte, utom för individer med en utbildningsinriktning som gör dem lämpade att arbeta i IT-intensiva branscher. Personalutbildning har ingen inverkan på läs-, räkne- och problemlösningsfärdigheter i vuxen ålder.

Ett centralt resultat är att ungdomsskolans bidrag till individernas färdigheter i vuxen ålder inte skiljer sig mellan dem som föddes i slutet av 1940-talet och dem som föddes i slutet på 1970-talet. Slutsatsen blir därför att den resultatförsämring i svensk ungdomsskola som kan ses i PISA och som även kan spåras i PIAAC måste ha inletts efter det att den yngsta kohorten i den här analysen, födda 1973–1981, gick ut ungdomsskolan 1991–2000.

Rapportens rekommendationer

Redan de analyser som varit möjliga att genomföra inom ramen för denna rapport visar att PIAAC bidrar med ett mycket värdefullt underlag för långsiktig uppföljning ur utbildnings- och arbetsmarknadsperspektiv. Samtidigt måste vi konstatera att det svenska urvalet är för litet för att nå tillräcklig precision i de analyser som bygger på jämförelser mellan enskilda födelsekohorter, och att sammanslagning till kohortgrupper i många fall leder till alltför grova analyskategorier. Inför nästa omgång av PIAAC, som kommer att äga rum 2022, är det därför angeläget att stickprovsstorleken kan ökas, som minimum till cirka 7 500 respondenter. Ambitionen bör vara ett större antal respondenter i åldersgruppen 16–25 år, som är av särskilt intresse när det gäller uppföljning av effekter av såväl politiska beslut som samhällsskeenden.

Det vore också angeläget att på individnivå koppla samman PISA och PIAAC för att skapa en longitudinell studie av det slag som etablerats i Danmark. För att förbereda för detta bör personnummer och informerat samtycke inhämtas från de elever som deltar i de kommande PISA-omgångarna 2015, 2018 och 2021, så att urval av dessa kohorter kan följas upp i PIAAC 2022.

I detta sammanhang är det också angeläget att de skalor som används i PISA, PIAAC och IALS görs jämförbara så att både relativa och absoluta förändringar över tid kan studeras. Skillnader i mätegenskaper mellan de instrument som används i PISA och PIAAC bör också utredas. Det finns exempelvis stora könsskillnader till förmån för kvinnor i PISA men inte i PIAAC. Detta kan ha sin grund i att könsskillnaderna försvinner över tid, men det kan också bero på skillnader i hur proven i de två undersökningarna är utformade.